

„Magyarok Mózesse” és a „Felszabadító Cár”

Időszerű gondolatok egy sajátos Kossuth-kultusról

A történeti irodalom szívesen emlegeti azt a sokatmondó apróságot, hogy 1849. januárban a kormányzó érkezését a kálvinista Róma kapuőre ezzel a bejegyzéssel örökítette meg Debrecenben: *Kossuth – Magyarok’ Mózesse*. Legalább ilyen beszédes az a felirat, amelyet a Kossuth-emlékhelyek zarándoka Szófiában a központban álló II. Sándor-lovasszobor talapzatán régies bolgár nyelven olvashat: *A Felszabadító Cárnak a hálás Bulgária*. Ez az emlékmű a hosszúra nyúlt kommunizmus évtizedeiben a pétervári Nagy Péter-szobor mellett talán a világ egyetlen cári lovas szobra volt, s bár nyugati ember furcsállhatja, hogy egy nemzet szuverenitásának jelképével, Parlamentjével szemben diadalittas serege fölött hódító pózban megörökített idegen császár szobra meredezik, a legtöbb bolgár éppúgy nem ütközik meg ezen, ahogy azon sem, hogy a „felszabadító cár” epitheton ornans eredetileg nem Bulgária török alóli felszabadítására, hanem az orosz jobbagység eltörlésére utalt. *Kazsi mu ago, da mu sztane drago!* – tartja a helyi bölcsesség, ami nagyjából annyit tesz: *Szólítsad agának (uradnak) – legyen boldog vele*. A XIX. század végén újjászülető bolgár állam „reálpolitikusainak” fejében ilyesmi is járhatott, amikor félfüggetlen országuk önállósulásának árát olyan gesztusokkal fizették meg, amelyek az ortodox bolgárok évszázados oroszvonzalmát – ahogy ma mondanánk – emlékezetpolitikai eszközökkel demonstrálták és táplálták. Az így született emlékművek – Bulgária-szerte több száz van belőlük – lépten-nyomon szemünkbe ötlenek, ezért nekünk, magyaroknak ugyan kissé bizarr, meglepő azonban nem lehet, hogy a fővárosi *Kossuth utca* az 1877/78-as orosz-török háború cármagasztaló emlékművéhez vezet, a törökök által Vidinből Sumenba „bellebbezett” kormányzó szép emlékháza pedig a *Felszabadító Cár* utcában áll. Első pillantásra éppenséggel az meglepő, hogy ebben a közel-távoli világban egyáltalán hogyan jöhetett létre, miképpen alakult és maradhatott fenn máig egy olyan kivételes Kossuth-hagyomány, amelyet méltán nevezhetünk valódi Kossuth-kultusznak is. A közösségi emlékezetnek ez a ritka jelensége nemcsak azért kivételes, mert magyarul területeken

kívül nemigen ismerünk példát Kossuth Lajos vagy a vele kimenekült emigránsok emlékének folyamatos, lényegében megszakítás nélküli fönmaradására, hanem azért is, mert Bulgáriában a helyi emlékezetre alapozva olyan közösségi és intézményes gyakorlat alakult ki,¹ amely csaknem egy évszázada dacol a politikai irányváltásokkal.

Miért történt ez így? Ezt a kérdést annál érdekesebb fölteni, mert a magyar–bolgár kapcsolatok ismerői jól tudják, hogy jellemző, de legalábbis könnyen feltámadó kölcsönös rokonszenvünk többnyire félreértésen alapult: mi a Kelet kultúrájának Európában rekedt zárványait és a paraszti–patriarchális világ értékeinek továbbélését kerestük bolgár földön, míg ők a hozzájuk legközelebb eső nyugati kultúrájú, polgárosult országot és népet becsülték mibenlünk. Efféle szterotípiák nemcsak az átlagember képzetét, hanem tapasztalt, higgadtan mérlegelő szellemet is megtermékenyíthetnek. Jól mutatja ezt Illyés Gyula *Tizenkét nap Bulgáriában* című verses útirajza (1947):

Szófiában

Mentegetődznek: biz ez nem „világváros”.

Én védem váltig: de milyen arányos!

*A szobranje... mondta Petr és legyintett
(mert ismeri a pesti Parlamentet).*

– A törvényszék... – És azzal mi bajod?

– Csak egy emelet... bezzeg nálatok!...

*– Az akadémia... (A többi száz
épület közt egy kedves sárga ház)*

– A múzeum... Nekem tetszett nagyon

*ez is, az is, szobranje, múzeum,
állomás, posta; mindegyik szerény
volt, de helyén volt, mint az a növény,
mely úgy nő, ahogy földje engedi,
amely táplálóját nem csikarja ki.*

*Mi a legszebb? Az arány! S csúf? Ami
magánál többnek akar látszani!*

Illyés gondolatmenetét nem az udvariaskodás, nem is csak a századelő polgári radikalizmusának visszacsengése irányítja,² hanem az az alapélmény, amelyet

1 Bulgária területén tudomásom szerint jelenleg Vidinben és Sumenban emlékház, Sumenban állandó, Vidinben időszakos kiállítás, Szófiában és Sumenban emléktáblával megjelölt belvárosi utca, ugyanitt köztéri mellszobor, Vidinben utcai emléktábla is őrzi Kossuth emlékét. Itt nem célunk a magyar Kossuth-kultusz vizsgálata, ehhez ld. Hermann Róbert: Kossuth Lajos élete és kora. Bp., 2002, Pannonica Kiadó.

2 „A magyar parlament új palotát kapott. Rettenetesen drágát és kétesen monumentálisat. És ebbe a drága, elfuserált palotába éppen az a parlament került, melynél jelentéktelenebb, ön-

a verset felidézõ Vasy Géza így jellemzett: „Valóban rokonokhoz jön: nem nyelvi értelemben, hanem a nemzeti-népi sorsra gondolva.”³ Ennek a testvérélménynek, ráhangolódásnak köszönhetjük Nagy László monumentális bolgár népköltészet-fordítását is – hozzá hasonló jelenséget a világirodalomban is keveset találni –, ezt az élményt azonban kapcsolataink történetében inkább tekinthetjük zseniális ráérzésnek vagy fölismerésnek; történelmi pillanat ritka ajándékának, mint olyan élő tapasztalatnak, amely egymásról alkotott képünket valóban meghatározná. Ha a bulgáriai Kossuth-kultusz magyarázatát keressük, számat kell vetni azzal, hogy emlékműveket állítani konjunktúrában könnyen lehet, de megtartásuk és használatuk mindig befogadó közegük érdeklődésétől, jóindulatától függ; tehát azt kell megvizsgálni, hogy Kossuth és menekülttársai milyen kapcsolatba kerültek a bolgárokkal: valós, majd jelképpé vált jelenlétük, emlékük mit jelentett a bolgár társadalomnak – hétköznapi ideológiák, előítéletek és személyes tapasztalatok hogyan alakították egymásról alkotott képünket.

Magyarok és bolgárok első tömeges találkozására az újkorban a levert szabadságharcból menekülő többezres tömeg vidini-sumeni tartózkodásakor, 1849–1850-ben került sor. Két külön világ szembesült akkor: a honfoglaló magyarok és a dunai bolgárok kapcsolatainak és a középkori szomszédsággal járó érintkezéseknek az emlékét az idő már századokkal korábban elmosta, a magyarok a nyugat-európai kultúrkörből egyik napról a másikra zuhantak egy másik dimenzióba; az iszlám által dominált ortodox keresztény közegbe. A „Törökországba” húzódó magyarok nagy része a bolgárokról semmit sem tudott – jobb híján és kudarcba fulladt szabadságküzdelmek vert hadainak nyomán a szultán védelmét keresték, de a Dunától délre elterülő világ számukra teljesen ismeretlen volt. Az emigrációban született vagy róla írt számos napló, emlékirat és töredékes visszaemlékezés azt mutatja, hogy szerzőiket a keleti álmvilág közhelyes irodalmi képzeteitől a közvetlen tapasztalás fokozatosan juttatta el a realisabb szemlélethez. Egressy Gábor színpadias lelkendezésének lehűtéséhez is – maga preparálta naplójának bizonyossága szerint – bő két hétre volt szükség:

Kalafát, aug. 28. 1849.

Átellenben, a Duna jobb partján látszik Viddin. Gyönyörű keleti tájkép. Középen a vár. Bástyái körött nagy terjedelmű város, vörös fedelű házai, tömérdek lombos kertei s számtalan sugár minarettjeivel.

zöbb és alacsonyabb nivójú nem viselte a nép képét.” Ady Endre: A sajtó és a parlament. <http://mek.oszk.hu/00500/00583/html/ady30.htm> (Letöltés: 2019. február 6., 11:54)

3 Vasy Géza: Beszéd a szmoljani Nagy László-múzeumban rendezett Illyés Gyula-esten http://www.napkut.hu/naput_2002/2002_09/069.htm (Letöltés: 2019. február 6. 11:12)

A vár előtt, a Duna közepén, vitorlás hadi hajó horgonyoz. A váron alul szinte vitorlás török hajók. A váron fölül, tágas mezőn, zöld és vörös tábori sátrak felütve, s utczákra osztva. Ezek bizonyosan számunkra készítőék.

Az összes kép, mit e részletek alkotnak, most az alkony lilaszínü homályában, az ezeregy éjszakából mesés látványnak tetszik.

[...]

Viddin, septemb. 16. 1849.

Amilly tündéri, a milly vonzó volt e város a szemnek távolról és kívülről: szintolly hétköznapi, visszatásító és csömörletes az, a mi érkeinknek, közlől és belőlől.

Hihetetlen, megfoghatatlan, hogy az europai műveltség tőszomszédjában, a magyar végvidéktől gőzösön egy napi járásnyira, minden átmeneti fokozat nélkül, illy végtelen különbség találatthassék az emberiség állapotában.

Annyira más világ ez itt, annyira bámulatos, annyira idegen szerű s mély szána-lomra méltó: mintha bennünket egy isteni bűvész, Páris fénycsarnokaiból, egy perc alatt, Afrika közepére varázslana, s az időben ezer év előtti multba, az emberiség bölcsőkorába.⁴

A menekültek figyelme kezdetben török 'vendéglátóikra' irányult. Vidinben és Sumenban ugyan a lakosságnak nagyjából egyharmada bolgár volt, de velük az emigránsoknak nem sok dolga akadt. A birodalmat török birodalomnak ismerték, helyzetük a törökök jóindulatától függött, mindennapjaikban elsősorban velük kellett érintkezniük. Akit az egzotikus furcsaságok érdekeltek, ezeket is főleg bennük és körülöttük találta meg – a feljegyzések ezért bővelkednek a török katonai erényekre, fegyelemre, az agák gyerekes–naiv méltóságtudatára, kérlelhetetlen oroszellenességére, a megközelíthetetlen háremekre vonatkozó részletekben. Idő múltán, a remények megcsappanásával azután megszaporodnak a kritikus észrevételek: egyre több szó esik az általános elmaradottságról, a köztisztaság hiányáról, az embertelenség mindennapi jelenségeiről. Sarkos példaként érdemel említést az a jelenség, amelyről legrészletesebben Egressy leírása tanúskodik:

Viddin, octob. 12. 1849.

Ezelőtt néhány héttel egy török szekér áll be házunk udvarára, iszonyu csörtetéssel. A két eleven török ló keletiesen van szerszámozva, háta és szügye cifra rojtos szőnyegekkel takarva. Az otromba kerekü kocsi hajója, – melly magosra van felpóczolva, – egy deszka szánhoz hasonlít. Ülés benne nincs, hanem fenekére szőnyegek terítvék, mellyeken keresztbe vetett lábakkal, pamut vánkások között, két gyönyörű fiú ül, költői szépségű görög öltözetben. A fiúk 14-16 évesek lehetnek. Arczaik színe halvány, orraik, ajkaik gyöngéd női szabásuak, szép fekete szemek kissé bágyadtak; gazdag fürteik színe sötét barna. A hőség ellen ernyő védi őket, mellynek kávájára virágokkal

4 Egressy Gábor törökországi naplója, 1849–1850. Budapest, 1997, Terebess Kiadó. <http://mek.oszk.hu/04000/04062/04062.htm#7> (Letöltés: 2019. február 6., 15:02)

hímzett pamutoászon van feszítve, s ez rojtokkal gazdagon szegélyezve. A kocsis és gazda egy dörgő hangú izmos török férfi.

Miféle utasok lehetnek ezek?...kérdézzük török házi gazdánkat.

„Ah, ezek bajader fiúk” – mondja pajkosan nevetve; „a bajrám ünnepre jöttek; csok gyűzsell japadsaklar;” az az: „igen szépen működnek”.

De miben áll működésök?...

„Hát...tánczban, zenében, mulattatásban...”

És csakugyan...

Beszállásoloán ide magokat, s egy mangálon megfőzvéen és elköltoén étköket: estvére a két fiu diszruhába öltözött. Fejükön kis vörös fész, tekercs nélkül; derekaikra görög tunikaszoknya kötve hófehér patyolatból; feltestükön halványsárga csíkos seilyem mellény; derekaikon keleti sálöv; rövid bársony ujjas, arannyal hímezve, fölhasított ujjakkal, hogy alóluk a gyapjufátyol-magyaring bő ujjai kifityegjenek; patyolat bugyogó térdig érő; piros posztó harisnya (kameschen), arannyal hímezve, és sárga czipellők; kezökben réz csattogák (castagnette). A dörgő hangú gazda kíséri őket hegedűvel... a dunaparti nagy kávéházba mennek.

Később, kilencz óra tájban, Házmánnal elmentünk ezt a mulatságot megnézni.

És a mit láttunk: utálatos botrány...

A kávéház tereme három részre osztva, alacsony rácsozattal. Minden osztály tele van csibukot, nargilát és kávéét élvező törökökel, kik a falak és karfák folytában ülnek, földre terített gyékényeken.

Az osztályok közepein tehát üres tér van. Az egész szobában három fagygyu gyertya ég, fali tartókban.

Egyik osztályban ül a dörgő hangú szekeres gazda, s hegedüszó mellett énekel egy szegletben. Középen tánczol a két fiu.

E táncz: a francia Cancan, török kiadásban.

Bordélyházi pantomia.

A tánczosok körben lejtenek; egyik elöl, másik hátul; – réz csattogóikat a zene szerint csattogtatva; tánczaikban főszerepet a has, derék, vállak, karok, nyak és fej játszanak; a lábaknak kevés dolga van.

Ramazán alatt a török egész nap mitsem eszik, hanem aztán éjjel annál több részt vesz mindenféle élvezetből. Ezen bőjti éjjelek, – dáridó és tivornya tekintetében, – a mi farsangi éjszakáinkhoz hasonlítanak.

A gazdagabb törökök, – éjjeli mulatságaik kiegészítéseül, – e tánczos fiukat szokták meghívni házaikhoz.⁵

A nyugati embernek e „törökös” szokáson való megütközését nemcsak a fenti – alighanem Arany Jánosnál is visszacsengő⁶ – sorok, hanem más emigránsok feljegyzései is dokumentálják. Hutter százados ritkán idézett német nyelvű visszaemlékezésében részletesen beszámol a Dunában fürdőző tájékozatlan fiatal

5 Uo.

6 Szondi két apródja („Lány arcotok a nap meg nem süti nála”).

honvédeknek az érdeklődő török katonákkal vívott rendszeres ökölharcairól, külön megemlékezve egy néger hadnagy póruljárásáról.⁷ Naplójában Perczel Miklós Egressyhez hasonlóan szemtanúként számol be a „bajadér fiúk” táncáról – e többnyire száraz visszafogottsággal fogalmazó szerző a „pederasztiát” a török birodalmat fertőző nagy fekélynek nevezi,⁸ s bizonyára az osztrák konzullal Sumenban jó kapcsolatot ápoló, muzulmán hitre tért Stein tábornokról sem véletlenül jegyzi meg, hogy a szóbeszéd szerint „már egészen törökösen él”.

Míg az emigránsok törökképe a kezdeti rokonszenvtől a kritika irányába változott, a bolgárookra tett észrevételeik ezzel ellentétes, fokozatos változást mutatnak. Közlelbbi ismeretek híján a menekültek többsége kezdetben csupán sajnálatra méltó, elnyomott szláv tömeget látott bennük, amely az írásokban leginkább a basáskodó törököknek kiszolgáltatót szerencsétlen páriaként vagy a pánszlávizmus tárgyaként és alanyaként jelenik meg. Tudjuk, hogy a szabadságharc végóráiban születtek ugyan kétségbeesett tervek az oroszokkal való megegyezésre, az is igaz, hogy a vérig sértett Ausztria bosszújának kicsinyes brutalitása bizonyos kontrasztba került a piszkos munkán túlesett oroszok visszafogottságával, a műveltebb emigránsok azonban Oroszországban mindig a szabadság eltipróját, a pánszlávizmusban pedig a Magyarországra leselkedő egyik fő veszélyt látták. A magyar politikai osztály haladó részének idevágó nézeteit Szózatában Wesselényi Miklós már a negyvenes évek elején összefoglalta:

A' szláv eredetű, 's Európában részint együtt, részint elszórva, s' olly nagy számban létező népekre is: a' nemzetiségek' ezen kora nem kevésbé fuvalta észre 's tette élesztő lehelletét mint más nemzetekre. 'S hol volt 's lehetett több éledhető anyag, mint e' roppant számú [...] olly szomorú jelenű, 's annyiféle, s' annykép elnyomott helyzetű néptörzsökben?

E néptörzsökben nemzeti érzet [...] ébredt és terjedett; vagy is inkább ébresztetett 's terjesztetett. A' szláv nemzeti érzetben, 's azon sympathiákban, az orosz kormány nagy czélokra 's bizonyos sikerrel használható anyagot ismert meg. Ezen anyag' elkészítésében 's felhasználásában, azon eleitől fogva vaskövetkezetességgel gyakorlott politicáját követte: miszerint használatlan soha is alkalmat el nem szalaszt; 's többet titokban mint nyilván halad, lassu de biztos léptekkel. Hogy mikint 's mire szándéka ezen anyagot használni, kiviláglik... a „minden oroszok czárja” czímből is; a' minden orosz alatt, ő minden szlávot értvén. Tisztán érthető magyarázatát adta ennek Miklós czár Warsóban mondott borzasztó beszédének ezen szavaiban: „Nem vagytok többé lengyelek, hanem szlávok, az oroszok testvérei. Úgy szólok hozzátok, mint minden oroszok czárja: nem sokára többi szláv rokonaitokhoz is úgy fogok szólni, mint minden eredeti birtokaink' ura. Ismerjétek meg Oroszország' dicsvái-

7 Joseph Hutter: *Von Orsova bis Kiutahia*. Braunschweig. 1851 (IV. fejezet).

8 Perczel Miklós naplóját rövidítésekkel kiadta Závodszy Géza: *Perczel Miklós. Naplóm az emigrációból*, I-II. kötet. Budapest, 1979, Tankönyvkiadó. A hivatkozott rész a kézirat (OSZK Kézirattára) október 27-i bejegyzésében olvasható.

gyának 's az enyimnek valódi irányát! Birodalmam magában hordja jövő nagysága' csiráját.

Több más országokban sem lesznek, már régtől fogva az orosz emissariusok ismeretlenek; de honunkban kevesen lehetnek, kik ne tudnák, miszerint már emberemlékezet óta, 'a görög és oláh népességet, mennyi orosz megbízott's küldött, részint idegen, részint honbeli, 's jelesen a' nevezett hit- 's nemzetbeli papok közül mennyin csábították 's bujtogatták. Kormányunknak is gyakran felidézte e' mind inkább öregbedő körülmény figyelmét, 's gátló közbejöttét. De mind e' mellett is a titkos ármány annyira sikerült, a' nemzeti 's vallásbeli rokonság annyira ébresztetett: miszerint a' szláv, görög, és oláh köznépek nagyobb része, az orosz czár' személyében tiszteli császáriját; ettől várnak 's reménylnek ezek, 's Oroszország felé vannak vágyaik 's epedő szemeik fordítva. Ezen orosz propaganda a' többi szlávokta országokban is nem kevés sikerrel űzte mesterségét. A' kitűzött irány és cél volt: gyengíteni az álladalmakat 's azoknak kormányait, hol szlávok laknak, az által, hogy ezeket azoktól elidegenítse s roppantta erősítse az orosz kormány' hatalmát az által, hogy azon álladalmakban a' tömeg közt nagy 's intésre váró olly erőt alkotott, melly ellenségesség' kitörése' esetében küldő megtámadásával összemunkáljon; vagy talán azt azon országok' feldulására szükségfelettivé is tegye.⁹

A pánszláv propaganda eredményességéről a menekültek lépten-nyomon meggyőződhetnek – bolgárokkal érintkezve gyorsan kiderült, hogy a keresztények nemcsak azért tartanak tőlük, mert elszállásolásuk és ellátásuk terhét főleg nekik kellett viselniük, hanem azért is, mert idegen hitűnek, a szentként tisztelt orosz cár ellenségeinek tekintik őket. A feljegyzésekből tucatjával idézhetnénk olyan részleteket, amelyek a bolgárok babonás elmaradottságáról, pópáik ellenszenvéről, a felszabadító oroszokról szőtt álmokról szólnak, jellemzőbbnek tartjuk azonban egy olyan mozzanat kiemelését, amely konkrétan megmutatja, hogy az orosz államgépezet csápjai meddig nyúltak. Az idézett Egressy-napló 1849. november 20-ai bejegyzése őrizte meg a következő apróságot:

A völgy nyílásától félóránnyira befelé két kalugyer monostor áll a folyam két partján, egymás átellenében, magasan fent a sziklák oldalában, mint két vércse fészek. Egyikét e függő sziklákra épített bolgárkolostoroknak megtekintők: én, Házmán és Lorodi. E monostorban 8 orosz [értsd: ortodox – A. Gy.] barát – kalugyer – lakik, kik gyapjufonás és szövással, harisnya és téli kesztyűkötéssel foglalkoznak; ezen üzletből és koldulásból tartva fenn monostorukat. E barátok tudatlan buta fráterek, s a többi bolgároktól csak annyiban különböznek, hogy irni tudnak; aztán hosszú kaftán-reverendát viselnek barna szürposztóból, és széles tetejű csákósüveget. Különben a milly gyönyörű szálás férfiak külsőleg: szintolly száanalomra méltók bensőleg. És mégis tudtak rólunk!... Kérdezőködtek Görgei és Kossuth felől. Természetesen: mert hiszen e barátok valamenynyien muszka propagandisták.

9 Wesselényi Miklós: *Szózat' a magyar s szláv nemzetiség' ügyében*. Lipcsében, 1843, Wigand Otónál, 47–50.

Egressy következtetését a Tárnovo melletti Urunk színeváltozása monostor szerzeteseiről elstetettnek vélhetnénk, ha nem volna túlságosan árulkodó, hogy Kossuth mellett éppen a bolgár ember számára kimondhatatlan nevű, viszont a fegyverletétel révén az oroszokkal látszólag kivételes kapcsolatba került Görgei felől érdeklődtek. Perczel Miklós 1849. december 22-ei és 1850. január 1-jei naplóbejegyzései szintén arra vallanak, hogy az emigránsok körül nemcsak Ausztria, hanem az orosz birodalom ügynökei is jelen voltak. Az ortodox birodalmi propaganda hatását korabeli népdalszöveg is dokumentálja:

*Írja levelét a német király,
Írja levelét és kérve kéri:
Hej kedves bátyám, te cár Nikoláj,
Tegnap még édes testvérek voltunk,
egyhasi fiak, egy vérből vérek –
Hadd lennék mától hű szolgáló inkább,
mert az átokverte magyar már
Földjeim felét magának marta...¹⁰*

Nemcsak az érdemel itt figyelmet, hogy az osztrák császárt éppen abban a kiszolgáltatott helyzetben láttatja, amelyben az intervenciót tervezgető cár maga is láthatta, hanem az is, hogy Magyarország csak a 'német földek' – értsd: Ausztria – részeként jelenik meg. Ez a szemlélet megegyezik azoknak a hazai szerbeknek és románoknak a felfogásával, akik magukat szívesen tekintették az osztrák császár, nem pedig a magyar király alattvalójának, és jogállásukat, kiváltságait nem Magyarországgal, hanem Ausztriával való viszonyban képzelték el. Ehhez hasonlóan a XIX. század közepétől formálódó bolgár „értelmiség” a közép-európai ügyeket szintén egy birodalom (ti. az orosz) szempontjából ítélte meg, s a nemzeti önállóság ígézetében nemigen foglalkoztatta, hogy nemzetének remélt önállósulása más népek jogaiba hogyan ütközik bele, vagy az a nagyhatalom, amelytől a felszabadítást várja, valójában milyen célokat követ. Az áprilisi felkelés kegyetlen vérbefojtása (1876) előtt – amely a cárnak ürügyet adott az újabb balkáni hadjáratra, miközben a nyugati hatalmak kezét a közvélemény fölháborodása lefogta – kevés bolgár látott olyan tisztán ebben a kérdésben, mint kortársa, Zahari Sztojanov szerint Vaszil Levszki: „Senkiben se reménykedjete... Ha mi nem vagyunk képesek fölszabadítani magunkat, az azt jelenti, hogy nem is érdemeljük meg a szabadságot; az pedig, aki fölszabadít bennünket, azért teszi, hogy újra rabságba taszítson...”¹¹ Jellemző, hogy ugyan-

10 *Tanulmányok a bolgár–magyar kapcsolatok köréből*. II. kiadás. Szerkesztette Csavdar Dobrev, Juhász Péter, Petăr Mijatev. Budapest, 1983, Akadémiai Kiadó, 425. Rózsa Endre fordításának eredetije: Васил Стоин: *Народни песни от Тимок до Витра*. София, 1928, Министерство на народно просвещение, 759.

11 Levszki egykorú életrajza: Захари Стоянов: *Васил Левски Дяконът. Черти от живота му*. Издателска къща „Хермес”, 2017. Ld. még: https://www.youtube.com/watch?v=O_NeCcHQbdg (2019. február 9. 16:10).

ez a Zahari Sztojanov – maga is az áprilisi felkelés szervező ‘apostola’ – örökítette meg a bukás után lelkiismeret-furdalásával küzdő, lelkileg összeomló másik ‘apostol’, a Benkovszki álnevű felkelővezér árulkodó kifakadását is: „Célomat elértem! A tirannus [értsd: a szultán – A. Gy.] szívén olyan mérges sebet ejtettem, melyet soha nem fog kiheverni; Oroszországnak pedig azt mondom, tessék – parancsoljon!”¹² A Moszkva–Odessza–Braila–Bukarest–Ruszcsub–Konstantinápoly–Plovdiv–Belgrád–Újvidék univerzumban tájékozódó papnövendékek, pópák, tanítók, felhivatásos forradalmárok és irodalmárok nagy része Oroszországtól várta a megváltást, mindazt tehát, ami az orosz szándékoktól különbözött, bizalmatlanul, ellenszenvvel fogadta. Ennek a rétegnek tipikus és nagyhatású képviselője a tehetséges Ljuben Karavelov,¹³ aki a hatvanas-hetvenes években számos munkájában foglalkozott a magyarokkal – a szokásos pánszláv közhelyek arzenálját fölvonultatva, mindig ellenszenvvel, sokszor a fröcsögő gyűlölködés határát súrolva. Pesti vizsgálati fogságáról írt művében¹⁴ így értekezik a magyar politikáról:

Lám, a magyarok például – Deák úr tanácsára – elnyerték a saját függetlenségüket, és a szabadságról papolnak, de másnak nem adnak belőle; emiatt nem képesek olyan szintre emelkedni, hogy megértsék a többiek emberi méltóságát, hiszen a sajátjukról sincsen fogalmuk. Azt, amit maguknak kívánnak Ausztriától, ők nem adják meg a szerbhorvátoknak; miközben a nemzetiség jogait követelik, másokra ráerőltetik saját nyelvüket és royalista hajlamaikat; a szabadságot kívánva azt akarják, hogy az „magyar lény” legyen, Pesttől egészen Baziásig, s még azon is túl; borsos vagy paprikás szalonnát faljon, s kezében fokossal, pávatollas, nagykarimájú kalapban illegesse magát. Hát nem csodálatos látni, hogy ezek az emberek egyik kezükkel lerombolják azt, amit a másikkal építenek, s Bécszet átkozva hogyan prédikálnak egy új rendről – miközben szövetségeseiket pisszenni sem engedik, s teljes erőből igyekeznek megfojtani a bánáti és bácskai haladó nemzeti mozgalmat? Hát nem csodálatos, hogy egy és ugyanazon emberek egyszerre hősök és gyávák, lázadók és zsarnokok? „Ki mint vet, úgy arat”, tartja a népi bölcsesség.

12 Zahari Sztojanov: *Egy nemzet mámora. Feljegyzések a bolgár felkelésről*. Ford. Szondi György. Budapest, 197, Európa Könyvkiadó, 441.

13 Ljuben Karavelov az orosz alattvaló Najden Gerov koprivsticai iskolájában tanult, később Moszkvába ment, az ottani egyetemen sok délszláv társával az orosz forradalmi demokraták vonzásába került. A II. Sándor elleni merénylet következtében el kellett hagynia Oroszországot, 1867-ben Belgrádban telepedett le, összeházasodott egy szerb nővel, de a hatóságok Szerbia elhagyására kényszerítették. Újvidékre költözött, onnan rövidesen azzal a feltétellel térhetett vissza Belgrádba, hogy felhagy a politizálással. 1868-ban az Obrenovics Mihály fejedelem meggyilkolását követő vizsgálatok elől Magyarországra menekült, a magyar hatóságok letartóztatták, de nem adták ki Szerbiának, s több hónapos vizsgálat után szabadon bocsátották. Ezután Havasalföldön és Bulgáriában élt.

14 Любен Каравелов: *Из мъртвия дом I.* (A holtak házából) <https://litternet.bg/publish4/lkaravelov/dom/1.htm> (2018. február 9. 18:33)

Eltekintve annak mérlegelésétől, hogy ha Karavelovból a pesti börtönviszonyok ilyen indulatot váltottak ki, vajon miért nem várta meg, hogy a belgrádi kazamatákba kerüljön, publicisztikájában beszédes bizonyítékát látjuk Wesselényi harminc évvel korábbi állításának: a pánszláv propaganda külföldön együtt virágzik a szent Oroszországban üldözött demokrata eszmékkel,¹⁵ a Moszkvában iskolázott kertész pedig alkalomadtán tánclépésben tiporja a liberalizmus szellemét:

...a szófiai zsidó sem jobb illatú, mint az utcája. Szófiában önök olyan zsidó alakokkal találkozhatnak, amilyenek még a varsói zsidó múzeumban sincsenek. Természetes, hogy Rotschild, Beaconsfield [Benjamin Disraeli – A. Gy.] és a szófiai zsidó között akkora különbség van, amilyet Quatrefages [Jean Louis Armand de Quatrefages francia zoológus és antropológus – A. Gy.] a legnagyobb erőfeszítéssel sem találhatott a gorilla és Stuart Mária között. Nem tudom, hogy a Pester Lloyd és a Wiener Neue Presse szerkesztőinek van-e saját szaguk, csak azt tudom, hogy ha a szófiai zsidó közel megy önökhöz, akkor kénytelenek lesznek fölkeresni egy fürdőt és kovafölddel lesúrolni magukat.¹⁶

Nem szorul tehát különösebb bizonyításra, hogy az újkori Bulgária értelmiségének és részben belőle kinövő politikusrétegének első nemzedékét nemigen érinthette meg Kossuth és a nevével összekapcsolódott magyar függetlenségi hagyomány, a polgárosulás nemzeti kísérletének hatása. Ellenkezőleg: Bulgária sorsának jobbrafordulását az orosz birodalomtól remélve, majd részben megkapva, „Ausztriában”, illetve az Osztrák–Magyar Monarchiában a szlávok ellenségét, közép-európai testvéreik elnyomóját látták, ebből a szempontból pedig a függetlenségi hagyományt zászlajukra tűző magyar ellenzéki politikusok nemzetiségi kérdésről vallott álláspontja számukra csak még ellenszenvesebb lehetett.

Amit azonban politikai számítások, elvek és velük összenőtt kulturális sztereotípiák a „magas műveltségben”, az intézményes keretekben és fórumokon akadályoztak, az a mindennapi életben, majd ennek szellemi leképeződésében lassacskán mégis kialakult. Ennek kiindulópontja és központja Sumen volt, az

15 „A’ minden kormányok’ leghatártalabb-’s legönkényiebbike, vagy annak pártolói, nem csak hogy a’ szabadszellembeni – ’s tehát vele leghomlokgyenestebb ellenkező irányú ’s jellemű, sőt forrongásokat célzó – ama másik propaganda ellen fel nem lépnek, azt legalább önbirtokain kívül nemcsak nem üldözi, sőt pártolja ’s messze elágazott munkálatait elősegíti. A forradalmi szláv propaganda pedig az olly veszélyesnek kikiáltott – ’s annyira üldözött francia propagandától legkisebbnyire sem különbözik; ’s azzal nem csak egy elvű ’s szellemű, de közös munkásságú is. Sőt az amannál külnemzetekre nézve annyival veszélyesebb, mennyivel inkább lehet ’s kell titkos és kebelbeni, mint idegen ellenségtől félni.” Wesselényi: i. m. 53–54.

16 Любен Каравелов: *Записи за България и българите. Събрани съчинения, IV. Стихотворения, драми, мемоари.* Ред. Цвета Унджиева, Дончо Леков, Петко Тотев. София, 1966, Издателска къща „Български писател”, 407–408.

a város, ahol az emigráció 1849 november végétől 1850 nyaráig hosszabb időt töltött, s ahol – Vidintől eltérően – a bolgár lakossággal is tömeges és intenzív kapcsolatba került.¹⁷

Nem tudjuk pontosan, hogy 1891-ben a fővárosi Ivan Sismanov professzor¹⁸ miért kérte fel a sumeni Ilija Blászkov¹⁹ tanítót a magyar és lengyel emigránsokról fennmaradt helyi emlékek összegyűjtésére. Sismanov ugyan korábban kapcsolatban állt Kanitz Felix Fülöp földrajztudóssal, „a Balkán Kolumbusával”, de tudjuk, hogy az óbudai születésű Kanitz nem sok tanújelét adta a magyarság iránti vonzalomnak. Sismanov történészként talán felmenőinek bánsági kapcsolatai, családjának vidini gyökerei²⁰ miatt próbált informálódni arról, hogy a Vidinben is megfordult magyarok valójában milyen kapcsolatba kerültek a bolgárokkal. A patriarkális bolgár közegben, hagyományos oroszbarát szellemben nevelkedett Blászkov először ingerült türelmetlenséggel reagált:

Hogy az emigránsoknak a sumeni bolgárságra gyakorolt valamiféle hatásáról beszéljek, az azt jelentené, hogy elhomályosítam az 1830–1850 között működött, saját nemzeti tanítóink [szó szerint: aktivistáink – A. Gy.] valódi és megszolgált dicsőségét. Idézek egy részletet a sumeni iskolák történetéről írt munkámból: „Egyesek azt akarják mondani, hogy az 1849–50-ben Sumenban vendégeskedett emigráns lengyelek és magyarok sokat segítettek a bolgárok nemzeti érzésének fölkeltésében, de ez nem igaz. Kétségbeesett emberek, akik nem ismerték a nyelvet, emberek, akik a törökök miatt nem voltak és nem is lehettek jó viszonyban a bolgárokkal, végül emberek, akik mindig magukra gondoltak és a saját sorsukat siratták, nem lehettek abban a helyzetben, hogy bármi jót tegyenek a bolgárokkal; nem is volt semmi, ami lelkesítette és buzdította volna őket, s nem is volt erre szükségük. A lengyelekről és magyarokról ma senki sem beszél, mert nincs is miről beszélni.”²¹ Levelét azonban meglehetősen következtetlenséggel így folytatta:

17 Vidinben csak az emigránsok töredéke volt a bolgár városrészben elszállásolva, Sumenban viszont tekintélyes részük a bolgár negyedben lakott, s a kaszárnyákban lakók is rendszeresen bejártak a városba.

18 Ivan Sismanov (1862–1928) a szófiai főiskola (a mai tudományegyetem elődje) egyetemes irodalom és művelődéstörténeti tanszékének professzora, író, diplomata.

19 Ilija Blászkov tanító, író (1839–1913) 1860-tól élt Sumenben.

20 A Sismanov család történetére vonatkozó első adatot éppen Egressy Gábor naplója szolgáltatja: „Látni fogjuk Bulgárhon nevezetesebb városait... tán székhelyét egykori fejedelmeinek, kik közül egyiknek unokája, Sisman, itt Vidinben kalmárkodik, s Temesváron is raktárral bír; s kinek ősapját, az utolsó bolgár királyt, Bajazet szultán győzte le s ölette meg, a XIV-ik század végével.” A Sisman névhez jegyzetben fűzi hozzá: „Most Sismanovicznak nevezi magát. Ez a vid dini pashák örökös banquierja.”

21 Blászkov Sismanovhoz intézett levelei a Bolgár Tudományos Akadémia Tudományos Archivumában: Личен архив на Иван Шишманов, ф. 11к, опис №3, а.е. № 154. A másolatok megszerzéséért köszönet illeti Sztefka Hruszanovát, a gyűjtemény munkatársát.

Ami Sáfrányt²² illeti, jól ismerem, mert gitározni tanított. Magyar zsidó volt, a magyarok közül nincstelenül maradt itt, megélhetésére összegyűjtötte az akkori ifjúságot, többnyire tanítókat, s bandát [így! – A. Gy.] alakított belőlük.

Érthetően beszélt bolgárul, egy félreeső városrészben, magányos házban élt, ahol félelem nélkül, gyakran összegyűltünk tanulni. Szabadságszerető volt, tüzesen beszélt az elnyomók ellen, mi pedig tátott szájjal hallgattuk. Elmondhatom, hogy igencsak hatással volt a mi alvó lelkünkre...

A tekintélyes Sismanov biztatása azután nem maradt eredménytelen, egy másik levélben Blászkov már általánosítva is összefoglalta a sumeni öregektől időközben összegyűjtött részleteket:

*A magyarokra és lengyelekre vonatkozó kérdésével kapcsolatban sietek közölni Ön-
nel a kielégítő értesüléseket; amennyire tájékoztam, a tanúságok érdekesek, mint-
hogy kiderült, hogy őutánuk [ti. a magyarok és lengyelek tartózkodása után –
A. Gy.] az itteni bolgár lakosság fölemelte a fejét, s megtudta, hogy szabadság is van
a világon.²³*

A levelezésben számos apró mozzanat tanúsítja, hogy a rövid együttélés során a tudásvágyó sumeniak számtalan érdekes és hasznos dolgot lestek el a városukba került európai tömegetől: a nyugati viselettől a disznóhús feldolgozásának mesterfogásain át a 'kulturális rendezvényekig' és a nyilvános fürdőzésig. Leginkább azonban a keresztény ember törökökkel szembeni öntudatos, bátor viselkedése hatott rájuk, amilyet ők – különösen Sumenban, az európai Törökország legnagyobb erődjévé alakított városban – korábban nemigen láthattak, a katonai fegyelemből kiesett emigránsok viszont a kelleténél is gyakrabban demonstráltak.

Sismanov után a sumeni születésű Sztilijan Csilingirov²⁴ nyúlt a témához, amely őt valószínűleg gyermekkorától foglalkoztatta, feldolgozását azonban sumeni kezdeményezésre vállalta. Az idős szemtanúk – részben saját családja – emlékeit is fölhasználó *Meddig még, Uram* című regénye²⁵ 1936-ban jelent meg, 1943-ban pedig *Magyarok és lengyelek Sumenban – Adalék a bolgár civilizáció történetéhez* című kötetében foglalta össze a Kossuth-emigráció bolgárokra gyakorolt hatását.²⁶ Csilingirov az 1920-as évektől a bolgár szellemi és társadalmi élet

22 Sáfrány Mihály, a Kossuth-emigráció tagja, a hagyomány szerint az első bolgár „klasszikus zenekar” megalakítója, a sumeni Emigráns-polka szerzője.

23 Blászkov Sismanovnak 1892. január 5-én.

24 Sztilijan Csilingirov (1882–1961) tanár, néprajzkutató, politikus.

25 Стилиан Чилингиоров: *До коле, о Господи*. Библиотека „Български исторически романи”. София, 1936. Печатница „Древна България”, 180.

26 Стилиан Чилингиоров: *Маджари и поляци в Шумен. Принос към историята на българската цивилизация*. Шумен, 1943. Sztilijan Csilingirov: *A Kossuth-emigráció Sumenban*. Fordította: Arató György. Budapest, 2008, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 130.

jelentős alakja: a Néprajzi Múzeum igazgatója, a nemzeti könyvtár igazgatója, a Bolgár Írószövetség elnöke – szavának tehát súlya volt. Aligha túlzás azt állítani, hogy Kossuth-könyvei a kultusz történetében döntő szerepet játszottak: a hagyományos pánszláv komplexusoktól megszabadult, európai műveltségű szerzőként gátlások nélkül tette mérlegre a kivételes múlt századi találkozás gyümölcsét, s kínálta fel az érdeklődő közönségének. S e közönségnek a XX. század harmincas–negyvenes éveiben már volt olyan rétege, amely készen állt az elfogulatlan befogadásra.

Bulgária az elveszített Balkán-háborúk és a számára is tragikusan végződött I. világháború után óvatosan, de határozottan folytatta európai orientációjú politikáját. A magyar származását is számon tartó I. Ferdinánd és III. Borisz uralkodása alatt a nagyhatalmak által megcsúfolt, szomszédai által megcsönkített ország fél évszázad alatt olyan civilizációs fejlődést ért el, aminek eredményét szigorú statisztikák alapján 1945-ben így lehetett összegezni: „A Balkán-félsziget kivételes népe a bolgár. Gazdasági kultúrájával, társadalmi berendezkedésével, iskolázottságával egyaránt kiválik a többi balkáni népek közül.”²⁷ A Közép-Európához fölzárkózni igyekvő ország a magyar kultúra és gazdaság iránt is érdeklődött, a kapcsolatok látványosan fejlődtek. Kiemelkedő szerepet játszott ebben a turkológus–bizantinológus Fehér Géza, a honfoglaló bolgár–törökök kutatásával foglalkozó „prabulgarisztika” megalapítója, aki két évtizedes bulgáriai tartózkodása alatt a madarai szikladombormű kutatása miatt hosszú időt töltött Sumenban. Alapító alelnökként 1930-ban részt vett a fővárosi Magyar–Bolgár Társaság létrehozásában, amelynek már ugyanabban az évben megalakult a sumeni tagozata is – tagjai között a hajdani emigránsokkal érintkező sumeniak leszármazottaival.²⁸ A társaság fő célja a két nép közeletése, az igazságtalan párizsi békerendszer (a neuillyi és trianoni szerződés) elleni felvilágosító tevékenység és a Kossuth-emigráció helyi emlékeinek felkutatása és ápolása volt. 1931. március 16-án nyilvános városi ünnepséget tartottak a forradalom emlékére, 1933-ban pedig a magyar nagykövet, az MTA és a Magyar Történelmi Társulat és a szófiai, várnai, lomi, ruszei Magyar–Bolgár Társaságok képviselőinek jelenlétében emléktáblával jelölték meg a kormányzó egykori lakhelyét. A társaság tagjai általuk gyűjtött anyaggal járultak hozzá Csilingirov fenti műveinek születéséhez.

A forradalom és szabadságharc centenáriuma 1948-ban Magyarországot és Bulgáriát alaposan megváltozott körülmények között, de ismét egy szövetségi rendszerben találta. A szovjet birodalom árnyékában szövődő új barátság je-

27 Rónai András: *Közép-Európa atlasz*. Hasonmás kiadás. Balatonfüred–Budapest, 1945, Szent István Társulat–Püski Kiadó, 411.

28 Бета Хараланова: *Споменът за унгарските емигранти и дейността на Българо-унгарското дружество в Шумен*. Студии за унгарската война за независимост и нейния български контекст. София, 1999, Издателска къща „Огледало”, Унгарски културен институт. Съставител: Дьорд Арато. Szofija, 1999, 111. 1848–1850. Tanulmányok a magyar függetlenségi háborúról és bolgár összefüggéseiről.

gyében a Városi Tanács megvásárolta Kossuth egykori lakhelyét, és a Művészeti és Kulturális Bizottság,²⁹ valamint a Magyar–Bolgár Társaság közreműködésével muzeális emlékházzá alakította. A munkálatokat fontos személyiségek felügyelték, az emigráció érkezésének évfordulóján, 1949. november 20-án rendezett nagyszabású ünnepségen pedig Mihályfi Ernő miniszter, Mód Aladár, Gergely Sándor írószövetségi elnök és Safrankó Emánuel nagykövet is részt vett. 1950-ben a város főutcáján felavatták Kisfaludi Strobl Zsigmond Kossuth-mellszobrát.

A bulgáriai Kossuth-, illetve 48-as kultusz további emlékhelyeként Szófiában 1969-ben Kossuth-, 1973-ban Petőfi-emléktáblát állítottak, 1994-ben pedig a kormányzó vidini tartózkodását megörökítő méltó alkotást sikerült elhelyezni a helyi emlékházon,³⁰ s a budapesti és sumeni örmény közösség, valamint a szófiai Magyar Kulturális Intézet jóvoltából a menekültek karácsonyi istentiszteletének helyet nyújtó örmény templom falára is emléktábla került.³¹

A Kossuth-emlékhelyeken március 15. alkalmával rendszeres ünnepségeket tartanak – ezek Sumenban himnusszal és katonai tiszteletadással zajlanak –, s irodalmi és más kulturális programok, tudományos előadások, konferenciák, könyvek, kiadványok sora mutatja, hogy a bolgár közvéleményben tovább él az a nemzeti függetlenségért kiálló, szabadságharcos magyarságról kialakult kép, amelyet Teodor Trajanov³² Petőfi-ódája³³ fejez ki:

*Özvegysírást és puskák ropogását,
melyen keresztül száz pokol zenél,
s vad martalócok patkócsattogását
hozod felénk, jeges kárpáti szél,
s a harc zaját, melyet a hon nevében
harcoltak a hordával, mely sötét
sisakja mélyén ott hozta magával
a volgaparti szolganép kódét,
kárpáti szél, kárpáti szél!*

29 Irányító szerepű, politikai és végrehajtó feladatokat is ellátó kormány szerv.

30 Ezt a bronz táblát 1973-ban a budapesti Képzőművészeti Szakközépiskola adományozta Vidinnek, de elhelyezésére valamilyen okból nem került sor. Létezésére Csorba László hívta fel figyelmemet, s a Magyar Televízió 48-as emlékhelyek című sorozatának bulgáriai felvételei során Rádai Mihály és Hóvári János szorgalmazta Szabó István nagykövethöz az előke-rítését. Egy évvel később a szófiai Magyar Intézet kezdeményezésére a tábla méltó helyére került.

31 Állításában fontos szerepet játszott Simon J. Zaven és a Belváros–Lipótvárosi Örmény Kisebbségi Önkormányzat.

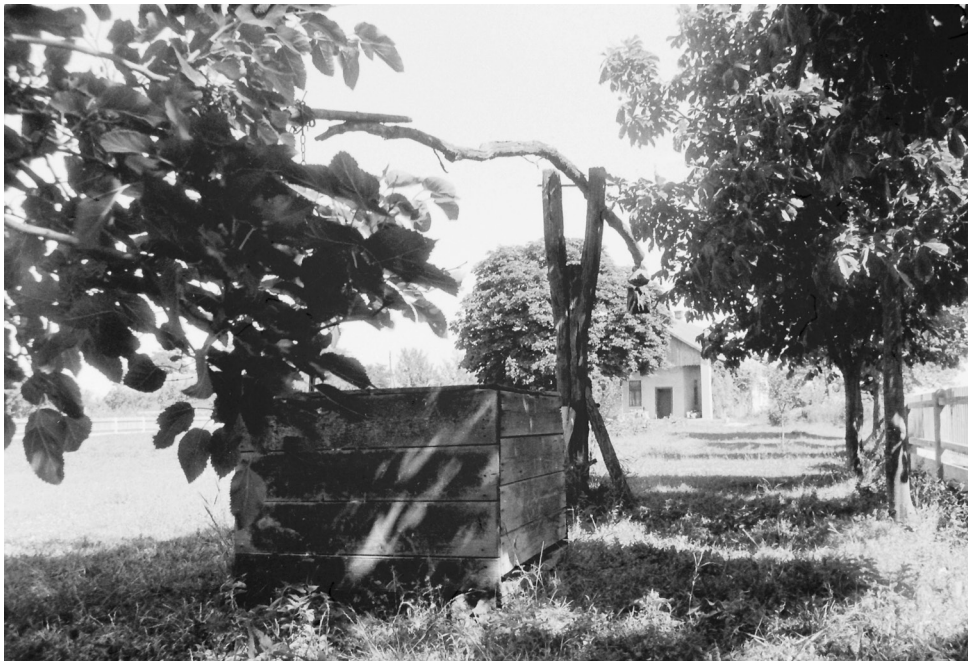
32 Teodor Trajanov (1882–1945) költő és diplomata.

33 „Fehér szél támad...” Válogatta, szerkesztette és a kísérő tanulmányt írta Juhász Péter. Budapest, 1983, Kozmosz Könyvek, 181.

Kossuth és Petőfi jelképes alakja intonálta az egyetlen olyan bolgár költeményt is, amely 1956-ban a magyar példa követésére s a szovjet birodalom elleni küzdelemre buzdított:

MAGYARORSZÁG! KOSSUTH ÉS PETŐFI DRÁGA NÉPE!
A TE SZÍVED, A TE SZÍVED LÁNGOL STRÓFÁIMBAN.³⁴

A valóban kivételes bolgár Kossuth-hagyomány áttekintésének lezárásául érdemes fölidézni, hogy 1948-ban Safrankó nagykövet a fölavatott emlékházat a magyarság Mekkájának és Medinájának nevezte. Mirajtunk áll, hogy a „Magyarok Mózessének” emlékhelye soha ne váljék a magyarság Jeruzsálemévé.

34 Jordan Ruzkov: Kiáltás a szabadságért (nyersfordítás) in *Kiváló alkalom*, II. Bulgaro-Hungarica 4. Szófia, 2008, Szvjat, Nauka, 258. Ruzkov gépiratos másolatokban terjesztette versét, bátorságáért súlyos börtönbüntetéssel és meghurcoltatással fizetett.